

k tomu, aby nebylo během předsednictví nařčeno z toho, že na jednací stůl pokládá agendu s výrazným národním zájmem. Byť se Severní dimenze EU mohla jevit jako bezproblémový a nekonfliktní koncept (což platí také o aktivitách Finska v oblasti informační společnosti, kterou Simone Bunseová vybrala jako příklad z oblasti vnitřního trhu), autorka plasticky poukázala na opozici, kterou Finsko muselo řešit, a hlavně na to, jakou taktiku země zvolila. Velmi elegantně (a činí tak také v dalších případech) se tak vyhnula nařčení z toho, že pro dokázání toho, že předsednictví je vlivná instituce, účelově vybrala příklady, jež jí vyhovovaly.

Erudovaný a působivý dojem vystupuje také z belgického a řeckého případu. Koncept knihy, kdy autorka rezignovala na velké množství zkoumaných fenoménů a upřednostnila malý počet zemí, se ukázal jako nosný a vhodně zvolený. Stejně tak není na škodu fakt, že hlavním nástrojem, který Simone Bunseová zvolila, je deskripce. Autorka totiž zjištěné postřehy zdařile interpretuje a diskutuje, a to především se zmíněným novým institucionalismem. V této souvislosti je přínosná zejména kapitola 7, kde se autorka mimo jiné věnuje – možná příliš krátce – možným důsledkům lisabonské reformy předsednictví. Škoda je, že se aspoň v závěru publikace nepokusila zamyslet nad tím, proč malé státy umožnily to, aby byl dlouhodobý koncept předsednictví opuštěn. Z knihy je totiž patrné – a Bunseová to ostatně opakovaně tvrdí (např. s. 212–215), že předlisabonské nastavení předsednictví bylo jednak výhodné pro malé a střední země a za druhé že vyhovovalo také fungování EU. Trochu poddimenzována je také odpověď na otázku, proč bylo předsednictví klíčovým prvkem diskusí o institucionální reformě již v době vzniku ústavy (například strana 202). Simone Bunseová v této souvislosti poukazuje spíše na obecnou výhodnost „starého“ předsednictví, ale argumentací jeho odpůrců se příliš nezabývá.

Snad jediný výrazně kritický komentář lze mít k poznámkám, lépe řečeno ke způsobu, jak autorka poznámky zpracovala. Simone Bunseová je řadí všechny až na konec celé knihy, což při počtu několika stovek poznámek, odkazů a citací není nejšťastnější způsob. Čtenář je totiž nucen – chce-li se například dozvědět, kdo konkrétní výrok řekl – neustále obracet stránky. Jakkoliv legitimní a běžná, uživatelsky příjemná autorčina volba právě nebyla.

Předchozí poznámka o poznámkách v žádném případě neznamená zásadní výtku, která by snižovala kvalitu recenzované knihy. Naopak, publikace Simone Bunseové představuje velmi zdařilou analýzu předsednictví, která je přínosná pro všechny, jež zajímá svět institucí Evropské unie. K přečtení ji lze rozhodně doporučit a lze si přát, aby podobně sofistikovaná analýza vznikla také na motivy českého předsednictví.

Petr Kaniok

Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity

Michel Foucault:

ZROZENÍ BIOPOLITIKY

Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009. 352 stran.

Když se řekne liberalismus, většině lidí seznámených rámcově s dějinami politického myšlení vytanou patrně na mysli pojmy jako jedinec, svoboda, přirozená práva, společenská smlouva, dělba moci nebo tržní ekonomika. Dějiny liberalismu jsou pak obvykle pojímány jako více či méně úspěšné pronikání těchto konceptů a jejich konkrétních uspořádání v podobě normativních politických teorií do politické praxe, přičemž tento „příběh“ je rámován jmény jako Locke,

Montesquieu, Kant, Mill či v nedávnější době Berlin, Rawls nebo Hayek. Tato standardní osnova liberalismu, „testující“ filozofické univerzálie na historicko-politickém vývoji západních společností, má v každém případě své opodstatnění; nicméně jak se ukazuje v nedávno vydaném českém překladu souboru přednášek Michela Foucaulta, vyslovených v přednáškovém kurzu na *Collège de France* v roce 1979, ke zkoumání liberalismu a liberální politiky lze přistoupit i odlišným a zároveň velmi podnětným způsobem, který byl konečkonců Foucaultovi vlastní.

Principiální otázka politické filozofie – čili (žádoucí) vztah mezi jedincem a politickou autoritou (tj. státem) – zůstává přese vše i zde v centru pozornosti, nicméně je pojmána jaksi „zvnějšku“: Podobně jako v případě jeho dalších textů o sexualitě, zločinnosti, vězeňství či šílenství jde Foucaultovi i v případě liberalismu – jehož vývoj můžeme konečkonců do značné míry ztotožnit s vývojem západních společností v posledních cca třech stoletích – o analýzu toho, jak se utvářely „dějiny režimů pravdy“ (s. 43), čili o genealogické zkoumání procesů, jejichž výsledkem je naše dnešní chápání politické moci a jejích mantinelů. Jedná se v určitém smyslu o vyvrcholení Foucaultova studia problematiky moci (jak v Doslovu ke knize podotýká také překladatel Petr Horák), neboť od jednotlivých disciplinárních technik a jejich komplexů (vězení, psychiatrické ústavy apod.) se zde dostává k analýze fungování a hranic fungování samotného politického suveréna, do jehož rukou je svěřena donucovací moc.

Metodologicky vzato jde tak Foucaultovi o snahu „testovat nominalistickou metodu“ (s. 273), a to na příkladu liberalismu, který tak není pojmán v první řadě jako souvislá politická teorie či politická ideologie, nýbrž jako „praxe“, jako „jistý způsob konání“, orientovaný k cílům a regulující se trvalou rexi“ (s. 274). Nestaví proto na první místo svých úvah pojem „trhu“ nebo „indi-

viduální svobody“ jakožto dějinné či filozofické univerzálie, jež je třeba „aplikovat“ na realitu, nýbrž se ptá, jak vlastně došlo k tomu, že jsou dnes tyto kategorie chápány jako zásadní a nepostradatelné pro správné fungování společnosti. Stejně tak významy pojmu „stát“ nebo „moc“ se vyjevují teprve v analýze interakce mezi politickou praxí a jejím teoretickým uchopením. Zároveň před našima očima vyvstávají i kořeny některých „standardních“ odpovědí na otázky typu – Co náleží pod pravomoc vlády (státu) a co je naopak výsostnou sférou individuální aktivity? Proč by tomu tak (ne)mělo být? A když už má vláda zasahovat, pak jakým způsobem a jak moc?

Název knihy, resp. přednáškového kurzu, je v tomto ohledu na první pohled poněkud matoucí: Biopolitika, politika života – tedy pojem úzce související s problematikou biomoci – měl původně navázat na (1) výklad ustavování nového liberálního typu vládnutí v 18. století a (2) jeho reformulaci po druhé světové válce v podobě německého *ordoliberalismu* a amerického *neoliberalismu* (a v menší míře francouzské recepce těchto idejí), a měl tak představovat završení celého kurzu. Foucault se ovšem během dvanácti jarních přednášek věnoval prvním dvěma okruhům témat mnohem podrobněji, a na konkrétní analýzu biopolitiky se tak již nedostalo. Jak poznamenává v přednášce ze 7. března 1979 (s. 165–167), hlubší analýza zejména německého případu měla ukázat, že zvolená metoda, jakási „analytická mřížka“ pro studium vlády a politiky, je skutečně užitečným nástrojem pro pochopení společenských dějin a výkonu politické moci (Foucault uvádí i druhý hlavní důvod, a tím jsou tehdy a vlastně i dnes aktuální debaty o růstu moci a všudypřítomnosti státu). Nicméně není v mém pohledu úplně přesnou výtkou, že na téma biopolitiky se čtenář „nedozví ani slovo“, jak se lze dočíst v některých již vyšlých recenzích: Jednak obsah kurzu rýsuje základní rámec a jakousi prehistorii

toho, co Foucault nazýval biopolitikou, na příkladech konkrétních zemí, a jednak se v některých přednáškách „biopolitickým“ tématům věnuje, byť především v rámci výkladu amerického neoliberalismu (v souvislosti s ekonomickou analýzou drogové scény či genetické výbavy jako součásti lidského kapitálu). Platí však, že soustředěný výklad zrodu biopolitiky v této knize, navzdory jejímu názvu, chybí.

I tak ovšem na čtenáře čeká originální vhled do způsobu formování liberální praxe vládnutí a její teoretické re exe, originální i v tom smyslu, že Foucault se jako tradičně do značné míry vyhýbá interpretaci „klasických“ děl politické teorie a věnuje se radě polozapomenutých jmen a textů (případně zasazuje „klasiky“ do jiného kontextu, než je běžně zvykem). Ve své první přednášce z 10. ledna se vrací k tematice předchozího kurzu *Sécurité, Territoire, Population*, který přednášel na jaře 1978 a v němž se věnoval zásadní změně v pojetí tzv. státní rezony, či vznešeněji „umění vládnout“. To v éře absolutistické či byrokraticko-policejní vlády označovalo určitý typ racionality, ukazující, jaká vláda by měla být vytvořena a co by mělo být její starostí, „aby se stát stal trvalým a solidním, aby mohl zbohatnout, aby se mohl stát silným vůči všemu, co by ho mohlo zničit“ (s. 14). Pro liberalismus je naopak klíčovou otázkou umění vládnout *omezení* vládní moci, stanovení mezí jejímu výkonu, a Foucault ve zkratce připomíná, k jaké epochální změně v 18. století došlo: Namísto stanovování *vnějších mantinelů*, například v podobě principu přirozených práv a společenské smlouvy (ztělesněných v odpovídajících ustanoveních pozitivního práva), dochází v liberálním myšlení i politické praxi k upřednostnění *vnitřních regulativů*. Hlavním problémem liberalismu se od této chvíle stává přemíra vládnutí čili otázka „Jak příliš nevládnout“.

V pozici intelektuálního nástroje zdůvodnění nové státní rezony bylo ve Foucaultově

podání vystřídáno právo politickou ekonomikou, jejímž ústředním mechanismem je trh. Legitimní vláda je pak taková, která dokáže vládnout (či spíše nevládnout) podle předem dané přirozenosti věcí, a tuto přirozenost věcí pochopitelně odhaluje (liberální) politická ekonomie. Zde se vynořuje, ve Foucaultově terminologii, také nový diskurzivní *režim pravdy*, jehož prostřednictvím je možné odlišovat falešné a pravdivé názory a praktiky. Zde se také podle Foucaulta rodí biopolitika a zároveň liberalismus, tak, jak jej známe z politické praxe posledních dvou až tří století. Epocha „střední vládní rezony“ vynesla do popředí teoretické re exe trh, a právě chápání trhu jako mechanismu či místa, v němž a skrze nějž se vyjevuje *pravda*, tvoří jeden z hlavních rysů této nové státní rezony. Jejím druhým opěrným bodem, jak ukazuje dále v přednášce ze 17. ledna, se pod vlivem anglického utilitarismu stává *užitečnost* vládního fungování. Nikoliv tedy axiomatické odvození hranic vládní moci z morálních univerzálií (např. přirozená/lidská práva), nýbrž praxeologická kalkulace předpokládaných důsledků vládního konání stojí od této chvíle v centru liberálních úvah.

V následující přednášce Foucault přechází k mezinárodnímu kontextu této proměny, přičemž konstatuje, že sebeomezování vlády dovnitř státu bylo provázeno expanzí tržních principů navenek (zde se rýsuje paralela s pacifikací státního teritoria a současným vytlačováním ozbrojeného kon iktu do mezinárodní sféry). Východiskem této expanze byla klasická liberální kritika (fyziokraté, Adam Smith) merkantilistického pojetí mezinárodního obchodu jako „hry s nulovým součtem“, a naopak obhajoba volného obchodu, jenž prospívá všem zúčastněným. V důsledku této „mondializace trhu“ se tak svět stává „sázkou ve hře evropských hráčů“, přičemž je zajímavé si povšimnout, že i Kantův projekt „věčného míru“ operuje v pojmech *přírody/přirozenosti*, podobně jako naturalistické přimknutí režimu pravdy k mechanismu trhu.

Než Foucault v další přednášce přejde k analýze poválečného Německa, upozorňuje na zřejmý paradox tohoto liberálního umění vládnout. Jelikož individuální svoboda není univerzální, kterou by bylo možné brát z nějakého „skladu svobody“ a „distribuovat“ mezi obyvatele, nýbrž vzniká teprve díky specifickému vztahu mezi vládnoucími a ovládanými, nepředstavuje liberalismus a liberální politika ve skutečnosti *záruku* svobody, nýbrž její *zdroj*. Vláda tudíž „produkuje“ svobodu svých občanů, a zde se tak otevírá značný prostor pro její legislativní i exekutivní aktivitu. Krize liberálního vládnutí, již byla 70. léta 20. století svědkem, tak v této perspektivě představovala důsledek jeho dvojaké vnitřní logiky: Na jedné straně snahy o maximální produkci svobody a na druhé straně rozšíření kontrolních a intervenčních mechanismů, bez nichž se zajištění svobody údajně neobejde. Benthamův Panopticon, jemuž Foucault věnoval několik desítek stran už v knize *Dohlížet a trestat* (*Surveiller et punir*, 1975), je pak teoretickým vyjádřením této nutné všudypřítomnosti státu, zatímco Rooseveltův New Deal vyjádřením prakticko-politickým.

Ve všeobecné atmosféře rozrůstajících se státních zásahů do společnosti po druhé světové válce, spojených s poválečnou rekonstrukcí a všeobecným konsenzem o nutnosti keynesiánského řízení ekonomiky, představovala Spolková republika Německo mimořádný případ. Foucault mu věnuje celkem tři přednášky, a není zde prostor pro jejich komplexní rekonstrukci; přesto můžeme konstatovat, že v Německu posloužil trh a tržní mechanismy nikoliv jako „pouhý“ nástroj sebeomezení vlády, nýbrž jako samotný základ *legitimity státu*. V myšlení německého *ordoliberalismu* nicméně dochází k významnému posunu, spočívajícímu v odmítnutí koncepcie trhu jako „přirozené danosti“, jež se musí „nechat být“ či „nechat konat“ – trh je naopak prohlášen za jakýsi *normativní ideál*, jehož dosahování vyžaduje aktivní a bdělou

politiku. V tomto bodě se tak s novou naléhavostí aktualizuje dříve analyzovaný problém *umění vládnout*. Foucault proto podrobně interpretuje německé řešení tohoto problému, jímž je proslulý koncept tržní sociální ekonomiky (či sociálně-tržní ekonomiky), jež je vymezena z jedné strany imperativem ekonomického růstu a z druhé strany státním zasahováním výhradně v podobě formálních, obecných právních principů, stanovujících „pravidla ekonomické hry“ (zde do liberalismu významně promlouvá Hayekův hlas).

Adjektivum „sociální“ přitom vyjadřuje přesvědčení, že úkolem vlády by měla být pouze starost o určitou minimální hranici hmotného zabezpečení, která dovolí jedincům pokračovat ve „hře“. Vláda má tudíž řešit problém *absolutní* chudoby, nikoliv *relativní*, jež ústí v politiku přerozdělování a nivelizace příjmových, statusových apod. rozdílů. Jedinec je zároveň v této hře chápán jako samostatná jednotka na trhu, tedy jako *podnik* svého druhu: Toto vpravdě ekonomické nazírání na jedince a společnost posléze rozvádí a radikalizuje americký *neoliberalismus* (či libertarianismus), jemuž, po kratší digresi k recepci neoliberálních idejí ve Francii, věnuje Foucault dvě přednášky. K radikalizaci dochází ve dvojím ohledu: Za prvé, analytická mřížka ekonomické kalkulace nyní může být aplikována na veškeré společenské jevy, což Foucault demonstruje na klasických analýzách zločinnosti a drogové scény v podání Garyho Beckera a dalších. Za druhé, samotné fungování veřejné moci má být nyní hodnoceno v ekonomických termínech, jako otázka nákladů a výnosů.

Předposlední přednášku Foucault stáčí k pojmu ekonomického člověka, *homo oeconomicus*, jenž se stává v neoliberální analytické mřížce pravým objektem kalkulace. Její „měnou“ je přitom individuální zájem (či zájmy), s nimiž *homo oeconomicus* vstupuje do tržního prostředí ovládaného, v (neo)liberální perspektivě, onou neviditelnou rukou

harmonizující zdánlivě protikladné individuální zájmy. A opět: vláda se nyní nachází v situaci, kdy do fungování trhu nesmí zasahovat. Ne však proto, že by tím překračovala nějaký nezadatelný princip, nýbrž proto, že z podstaty věci *nemůže vědět*, jakým způsobem by vlastně zasahovat měla. *Toto* je nejhlubší význam neviditelnosti neviditelné ruky trhu. V poslední přednášce ze 4. dubna 1979 se pak Foucault vrací do 18. století a naznačuje, že společně s ekonomickým pojetím politiky a vynořením se homo oeconomicus jakožto zájmového subjektu se ustavuje také nová referenční rovina pro vládní aktivitu, již je *občanská společnost* (neboť právo a právní teorie nemohou pracovat s ekonomickým člověkem, zatímco sama ekonomika musí zůstat vládních zásahů ušetřena). Ani občanská společnost proto není ve Foucaultově čtení žádnou univerzálií, nýbrž je ustavena *společně* s tímto novým typem vládnutí a k jeho potřebám.

Foucaultovy přednáškové kurzy se, podobně jako jeho ostatní díla, staly svého druhu klasikou, a jejich skutečně kritické zhodnocení by si žádalo mnohem zásadnějšího prostoru, než nabízí útvar recenze (Petr Horák se v Doslovu zmiňuje o kritické reakci francouzského filozofa a historika Marcela Gaucheta). Čtenář, jehož předchozí stručný exkurz do tematického rámce *Zrození biopolitiky* zaujal, může kromě samotného myšlenkového obsahu knihy očekávat také kvalitní a čtivý český překlad, jenž podle všeho věrně přibližuje atmosféru přednášek, a také poctivou editorskou práci francouzského týmu pod vedením Michela Sennellarta, jejíž převážná část v podobě rozsáhlého poznámkového aparátu a řady vysvětlivek je v české verzi zachována. Vzhledem k interdisciplinárnímu charakteru Foucaultovy knihy nebude patrně překvapivé konstatování, že těžít z Foucaultových myšlenek mohou zástupci prakticky všech společenských věd, od politologů a sociologů přes ekonomy po např. historiky.

Pokusme se tuto recenzi uzavřít otázkou, která po přečtení knihy zřejmě leckoho napadne: Vyslovuje se skutečně Foucault prostřednictvím výkladu liberalismu „velmi jasně“ v jeho prospěch (což je názor vyslovený prof. Horákem na s. 342)? Nebo spíše otevírá – nikoliv snad přímo pro sebe, ale určitě pro zástupy svých interpretů a epigonů – prostor pro jeho kritiku na základě hlubšího pochopení, co je liberalismus vlastně zač?

Pavel Dufek

Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity

**Roman Chytilík, Jakub Šedo,
Tomáš Lebeda a Dalibor Čaloud:**

VOLEBNÍ SYSTÉMY

Praha: Portál, 2009. 376 stran.

Výzkumu volebních systémů a jejich účinků se v české politické vědě věnuje řada autorů (Ladislav Cabada, Roman Chytilík, Michal Klíma, Michal Kubát, Tomáš Lebeda, Miroslav Novák, Jakub Šedo ad.), což reflektuje vzrůstající počet publikací na toto a příbuzná témata. Okolnosti související s pády nedemokratických režimů ve střední a východní Evropě, četnými reformami volebních systémů v západoevropských státech či s poválečnou rekonstrukcí v zemích jako Bosna a Hercegovina, Irák či Afghánistán vytvořily v posledních dvou desetiletích více než příznivé podmínky pro intenzivní i extenzivní rozvoj studia volebních systémů. Teoretický i empirický rozsah disciplíny, která i v českých podmínkách reprezentuje jeden z nejvýznamnějších podoborů politologie, nabídl prostor pro vznik encyklopedicky zpracované monografie poskytující dostatečné množství dat v metodologicky jednoznačně